

## **Стан православних церков у повітових містах Волинської губернії в першій половині XIX ст.**

Конфесійна ситуація на Волині почала змінюватися в кінці XVIII ст., коли внаслідок другого і третього поділів Речі Посполитої край увійшов до складу Російської імперії. У 1793-1797 рр. склався новий територіально-адміністративний поділ Волині. Волинська губернія була утворена в межах колишнього Волинського і частини Київського воєводств і поділена на 12 повітів. Повітовими містами були визначені такі міста і містечка: Володимир-Волинський, Дубно, Житомир, Заслав, Луцьк, Ковель, Кременець, Новоград-Волинський (колишній Звягель), Овруч, Острог, Рівне і Старокостянтинів.

Поряд з формуванням адміністративних одиниць (губерній та повітів) та органів місцевого управління було започатковано створення церковно-адміністративної структури православної церкви. 13 квітня 1793 р. з'явився указ про створення єпархії для православних церков Мінської, Ізяславської та Брацлавської губерній. Керувати єпархією доручили коад'ютору єпископу Київської митрополії Віктору Садовському, архімандриту Слуцького монастиря з одночасним введенням його у сан архієпископа [6, 419]. Призначення одного єпископа для такої величезної території було не випадковим, адже на час приєднання до Росії на Правобережній Україні та Західній Білорусії православних церков майже не було.

Наступним кроком стало розгортання процесу навернення уніатів на православ'я у 1794-1796 рр. Кількість православних парафій швидко зростала і вже у квітні 1795 р. архієпископ Віктор став іменуватися Мінським і Волинським. На допомогу йому був наданий вікарій з титулом єпископа Житомирського, резиденція якого мала розміститись в одному із закритих василіанських монастирів [5, 663-664]. Тоді ж єпископом Житомирським з титулом вікарія архієпископа Мінського і Волинського був призначений Варлаам (Григорій Шишацький), архімандрит Дятловського монастиря. Його місцем перебування мав стати Острозький Преображенський першокласний монастир, де також мали розміститись семінарія з духовним училищем і консисторією. З 1799 р. єпископ Варлаам став самостійним Житомирсько-волинським єпископом.

Формування управлінської структури православної церкви у Волинській губернії завершилось у 1799 р., коли церкви Дубенського, Кременецького і Старокостянтинівського повітів перейшли у відання єпископа Житомирського [7, 750], а вікарний єпископ став самостійним архієреєм. Була утворена окрема єпархія в межах Волинської губернії, віднесена до 3-ого класу єпархій. На той час єпархія налічувала 1 446 церков [3, 814, 820]. Хоча на підставі сенатського указу від 21 лютого 1804 р. резиденція місцевого єпископа і семінарія мали знаходитись у губернському місті [4, 140-143], єпископ Волинський і Житомирський залишався в Острозі.

У першій половині XIX ст. Житомир так і не став резиденцією православного єпископа. На початку 1820-х років у зв'язку з пожежею єпископська резиденція разом з консисторією була переведена в Аннопіль Острозького повіту, а звідти в кінці 1831 р. – до Почаєва. Наступного року єпископ Інокентій (Коровін) став ще й архімандритом Почаївської лаври.

Переміщення кафедри волинського єпархіального архієрея з Почаївської лаври до Житомира відбулося у жовтні 1840 р. Тоді ж було відкрито Волинське вікаріатство. Вікарій мав титул єпископа Острозького і перебував у Почаївській лаврі до 1843 р., а надалі – у Житомирі. У 1843 р. єпископ Волинський і Житомирський Никанор (Клементьєвський) був призначений архієпископом Варшавським і Новогеоргієвським зі званням управителя Волинською єпархією і священно-архімандрита Почаївської лаври. Його резиденція знаходилась у Варшаві. Так було і за його наступника архієпископа Арсенія (Феодора Москвіна) до 1860 р.

Про те, як виглядали православні церкви на Волині на початку XIX ст., можна дізнатися з докладного опису церков єпархії, зробленому в 1806 р. Наприклад, священник церкви Успія Богородиці в Рівному вказав, що церква, де він служить, побудована з соснового дерева в 1756 р., покрита гонтом, має одну баню, її розміри 30 на 14 ліктів. В інтер'єрі

церкви виділявся новий різьблений іконостас 1784 р. роботи, в якому було 14 ікон. Серед них «в іконостасе на горном седалище икона Богоматери, иконописными красками и золотом и серебром украшенная», при ній дві срібні позолочені корони, 13 різних срібних підвісків, 21 шнурок коралового намиста, два срібні хрестики [13, 3]. Священик мав чимало богослужбних книг: «Евангелие [форматом] в десять киевской печати, обведенное красным бархатом, обложенное серебряными табличками, на коих средней изображение Успения Богоматери вызолочено, а на угольных евангелистов тоже вызолочено», ще одно Євангеліє київського друку, два Службники київського друку, один Службник почаївського друку, Октоїх львівського друку, Трифологійн почаївського друку 1757, Тріод пісна, Тріод цвітна, Апостол львівського друку, Часослов почаївського друку, Псалтир почаївського друку, три Требники московського, почаївського і львівського друку, «Краткие поучения» московського друку, «Книга о должности христианина» (всього 17 книг) [13, 3-3 зв]. Як бачимо, чимало книг залишилось з попереднього уніатського періоду історії церкви.

Церкви в Старокостантинові були базилікального типу: мурована Троїцька («на подобие римского костела продолговато», з невеликою банею, розмір 30 на 10 ліктів, крита гонтом) [17, 2-2 зв.], дерев'яна Різдва Богородиці на Новому місті Старокостянтинова (витягнута у плані, з однією великою банею, побудована в 1738 р.) [17, 2]. Поряд з цією церквою у 1800 р. розпочалося будівництво нової мурованої церкви за кошти священика ієрея Олексія Палецького і парафіян. Вона «состроена тож на подобие римского костела продолговато, с крышею и по середине оной большая купула с крестом железным, таковым же с пуклями вызолоченными, крыша вся покрыта гонтою» [17, 2 зв.].

В Овручі, де діяв василіанський монастир, соборною церквою стала дерев'яна Миколаївська церква. До її парафії належали 142 двори (1020 парафіян, у тому числі 207 військових, 59 чиновників, 4 дворових людей, 294 міщан, 218 шляхти, 238 селян). У місті була ще Воскресенська церква, але вона згоріла в 1792 р., після відбудови знову згоріла в 1809 р. [11]. У 1835 р. соборною стала Преображенська (Заручайська) церква. Це була парафіяльна церква старого василіанського монастиря, який називався Заручайський (знаходився за річкою Ручай). До цієї церкви належало близько двох тисяч парафіян. Миколаївська залишилась приписною до соборної [22, 65-65 зв.].

У Дубні налічувалось п'ять церков: соборна Миколаївська, Георгіївська, Іллінська, Преображенська і Хрестовоздвиженська. Однак останні три церкви не мали священика і церковнослужителів і були приписані до соборної, де служили протоієрей, священик, диякон, дяк і паламар [15]. Георгіївська церква знаходилась на передмісті Сурмачі; її парафіянами були переважно залежні селяни князя Любомирського, власника міста і навколишніх сіл [14, 1]. У самому місті на 1804 р. залишався в унії 841 мешканець, а православних парафіян налічувалось всього 470 осіб [15, 146 зв.]. На 1820 р. ситуація з церквами у Дубні не змінилась. Фундушовими землями Преображенської церкви користувався Дубенський василіанський монастир. Кількість православних парафіян зменшилась до 295 осіб (36 дворів) [16, 1-5].

У Кременці в кінці 1795 р. на православ'я перейшли такі церкви: Миколаївська, Воздвиження Чесного Хреста, Різдва Богородиці; залишилась велика унійна парафія отців-василіан, які церкви не мали, а богослужіння відбувалося в трапезній [9, 1-2].

Хрестовоздвиженська церква в Луцьку стала православною у 1797 р. завдяки старанням луцького протоієрея Григорія Фігури [10, 3-3 зв.]. 30 червня він посвятив церкву за участю городничого. Ця церква визначена бути соборною. У грудні 1833 р. за рішенням Волинської духовної консисторії будівля закритого Луцького василіанського монастиря була віддана соборній Хрестовоздвиженській церкві, щоб там поселити причт і духовне правління; частина доходів з міських земельних ділянок, якими володів монастир, мала бути використана на ремонт самої церкви [12].

Уже в 1832 р. духовенство ставило питання про передачу православним будівель колишнього єзуїтського монастиря або тринітарного монастиря для соборної церкви, бо «починить Хрестовоздвиженскую церковь неспособно и по положению своему среди еврейских домов не может быть с приличием обращена в соборную церковь» [12]. Іншим

виходом могло бути будівництво нової церкви за рахунок державної казни. У парафії соборної церкви було всього 50 дворів.

На лютий 1834 р. Хрестовоздвиженська церква «в первом разделе, с запада, над входными дверьми стена значительно расселась и свод на сем разделе частью разрушился; в среднем разделе, в куполе с северной и южной стороны своды упали, а прочия грозятся падением, под самым куполом от притворного раздела между столбами, поддерживающими оный, на самой середине арка треснула, отчего значительна часть стены, состоящей под куполом, отделилась и грозит падением, а затем и купол близок к падению; стены находящихся по церковь погребов, служащие основанием стен церковных, во многих местах повредились и обрушиваются» [12]. Иконостас з Хрестовоздвиженської церкви за рішенням єпископа Стефана (Романовського) був забраний разом з іконами до Острозького Преображенського монастиря, який в 1821 р. згорів [12].

Питання про будівництво нової церкви у Луцьку виникло на початку 1830-х років, коли фельдмаршал Сакен у 1831 р. направив імператору записку, в якій «описал, как бедно православие в г. Луцке, где существует одна только [Покровская] церковь и то самая бедная, тесная и безобразная, по построению похожая на деревенскую католическую каплицу» [18, 68]. Наступного року єпархіальне начальство розпочало листування про будівництво в місті нової церкви або про передачу православним одного з місцевих костелів і перебудови його під церкву. Однак «по обстоятельствам тогдашнего времени, как-то: по причине значительного уменьшения римско-католических монастырей и после обращения многих монастырских церквей в православные передача одного с луцких костелов для православного собора оказалась неудобной» [18, 68]. У 1843 р. єпископ Волинський і Житомирський звернувся до Синоду про виселення ченців з Луцького тринітарного монастиря і передачу його православному духовенству, але Синод не пішов на такий крок, а розпорядився зібрати необхідні відомості для складання проекту будівництва нової мурованої церкви в місті за державні кошти. Такий проект був затверджений у 1850 р., а кошторис мала скласти у місцева консисторія. Однак у тому ж році були закриті тринітарний і домініканський монастирі в Луцьку та передані «в ведение гражданского начальства». Тому єпископ знову просив передати православним один з монастирів (тринітарний, домініканський або бернардинський), вказуючи, що переобладнання монастирського костелу під церкву заощадило би державні гроші. Губернатор схилився до передачі тринітарного монастиря, де в корпусі цього монастиря на той час знаходилось повітове дворянське училище і «присутственные места». На його думку, домініканський монастир «по своей структуре мало отвечает православным храмам», крім того, його пошкодила пожежа 1848 р. [18, 57-58]. Однак тоді справа не отримала завершення і Луцьку ще довго прийшлося чекати на величний соборний храм.

У 1830-х роках також активно обговорювалось питання про будівництво соборної церкви в Дубні або передачу православним одного з міських костелів. На той час власником Дубна був малолітній князь Йосиф Любомирський; його маєток перебував у віданні дворянської опіки, а «доходы с онаго не покрывают необходимых расходов» [18, 98]. Спочатку планувалося звести нову церкву «у складчину»: потрібні матеріали поставити з маєтку Любомирського, парафіяни мали жертвувати певну суму грошей, а решту необхідних коштів виділити з державної казни. Однак у листуванні між органами духовної і світської влади йшлося про передачу православним ліквідованих бернардинського чи кармелітського монастирів або навіть парафіяльного костелу. Проти перебудови кармелітського монастиря на церкву виступила княгиня Ядвіга Любомирська, оскільки там були поховані її родичі. Парафіяльний костел, збудований лише в 1820 р., потребував ремонту; до того ж його було зведено на кошти парафіян, тому передача православної церкві могла бути негативно сприйнята місцевими католиками. Місцеве православне духовенство прагнуло отримати бернардинський монастир, оскільки він мав вигідне розташування і чимало приміщень, здача в оренду яких приносила би соборній церкві додатковий дохід [18, 107-116, 154-155 зв.]. Як і в Луцьку, остаточного рішення не було прийнято.

З 1830-х років світська влада почала більше проявляти інтерес до стану церковних будівель і матеріального забезпечення священників та церковнослужителів. До уваги бралися

донесення чиновників та духовенства щодо конфесійної ситуації в губернії. Так, на думку архієрея Волинської єпархії, висловлену в 1834 р., становище православної церкви в губернії було ускладнене кількома причинами: ліквідацією поміщиками-католиками церковних фундушів, нанесенням поміщиками та їхніми управителями образ і навіть побоїв священикам і церковнослужителям, наверненням православних парафіян у католицьку і уніатську конфесії, самовільною організацією католицьких і уніатських каплиць, ухиленням поміщиків від підтримки і облаштування православних церков, обтяженням церковних старост працею на поміщиків [8, 468]. Підтвердженням могли служити невирішені справи в дубенському духовному правлінні щодо церков у кількох містечках повіту; про захоплення церковної землі та побиття диякона Шумського в Берестечку; про віддачу в рекрути дяка з Муравиці та інші; розгляд деяких справ та листування між різними місцевими органами влади і церковними інституціями тягнувся близько 30 років [473-479].

Насамперед була звернута увага на стан церков, які знаходилися обабіч важливих доріг (див. табл. 1). Часті відвідини імператором Миколою II Волинської губернії в 30-х – 40-х роках XIX ст. спонукали до цього.

**Таблиця 1. Стан православних церков у повітових містах Волинської губернії**

| Місто               | Власник міста       | Титул церкви                                      | Кількість парафіян | Опис стану церкви                                                                                                                                                                                                                                                                                                          |
|---------------------|---------------------|---------------------------------------------------|--------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Заслав              | Князь Карл Сангушко | Христо-Рождественська                             | 608                | „Каменная, заложенная в 1823 г. на место деревянной, совершенно ветхой, и выведены уже фундаменты, с большими сопряжены издержками по случаю открывшихся прежде никому неизвестных погребов. Прихожане по причине бедности не могут привести оную окончательно”. К. Сангушко погодився завершити будівництво на свій кошт. |
| Староко-стянтинів   | Графиня Ржевуська   | Успенська Соборна                                 | 1 440              | „Каменная, хотя и не новая, но довольно крепка и внутри прилично украшена. Ризница и утварь хороши. Нужно только исправить снаружи штукатурку, обвалившуюся в некоторых местах и оштукатурить каменную ограду”.                                                                                                            |
|                     |                     | Троїцька (Замкова)                                | 455                | „Каменная, хотя древняя, но довольно крепка, ризница и сосуды хороши, но недостаток книг, да при том надобно церковь покрыть гонтою новою, отштукатурить и побелить колокольню, иконостас очень ветхий и прихожанами договорено с мастером к обновлению онаго”.                                                            |
|                     |                     | Богородична (Новомійська)                         | 704                | „Каменная, во всем крепкая, ризница оной посредственна, недостаток служебных книг, иконостас требует обновления. Колокольню нужно оштукатурить вместе с каменною оградою”. Немає приміщення для паламаря і різниці.                                                                                                        |
| Новоград-Велинський | Державна власність  | Преображенська, соборна<br><br>Троїцька, приписна | 1 888              | Дерев'яна, міцна.                                                                                                                                                                                                                                                                                                          |

|        |                             |                                      |                            |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      |
|--------|-----------------------------|--------------------------------------|----------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Острог | Князь Яблонівський          | Успенська, соборна                   | 537 (разом в усіх церквах) | Дерев'яна.                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |
|        |                             | Воскресенська (новоміська)           |                            | Дерев'яна.                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |
|        |                             | П'ятницька (приписна до соборної)    |                            | Дерев'яна.                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |
|        |                             | Миколаївська (приписна до соборної)  |                            | Дерев'яна.                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |
| Дубно  | Князь Любомирський          | Свято-Іллінська                      | Немає                      | Дерев'яна, не потребує ремонту.                                                                                                                                                                                                                                                                                      |
|        |                             | Миколаївська, соборна                | Немає                      | Дерев'яна, не потребує ремонту.                                                                                                                                                                                                                                                                                      |
|        |                             | Георгіївська (на передмісті Сурмачі) | 385                        | Дерев'яна, не потребує ремонту.                                                                                                                                                                                                                                                                                      |
| Ковель | Державна власність          | Хрестовоздвиженська                  | 109 (з міщан)              | Дерев'яна міцна, але потребує нового фундаменту і даху, старий іконостас. Будується нова мурована соборна церква, тому 109 міщан треба було приписати до цієї церкви, а дерев'яну церкву розібрати. Однак парафіяни не хотіли розбирати церкву і за свої кошти зробили підвалини і дах, тому церква виглядає міцною. |
| Рівне  | Князь Фридерік Любомирський | Воскресенська, соборна               | 466                        | Дерев'яна, не потребує ремонту.                                                                                                                                                                                                                                                                                      |
|        |                             | Успенська, приписна                  |                            | Дерев'яна, потребує ремонту.                                                                                                                                                                                                                                                                                         |

Складено за: [20].

Як бачимо, стан більшості зазначених церков був задовільний; крім того, будувались нові церкви.

Треба зауважити, що в першій половині XIX Житомир як губернське місто не мав величного кафедрального собору. У 1840 р. собор розмістили в «дерев'яній будівлі поштової станції», хоча ще в жовтні 1821 р. імператор Олександр I в розмові з єпископом Стефаном (Романовським) погодився з тим, що архієрейська кафедра не може не мати гідного соборного храму.

Початковий проект собору був складений у 1844 р., а місцем будівництва мав стати Торговий майдан, в центрі якого залишились руїни старої Василівської церкви. Будівництво розпочалося у 1851 р., але в 1853 р. майже закінчена будівля несподівано завалилася. Через технічні помилки впала дзвіниця і зруйнувала всю будівлю. Храм потрібно було будувати заново. На добровільні пожертви в 1858 р. звели дерев'яну церкву в ім'я святого Олександра Невського. Собор вдруге був збудований у 1866-1874 рр. [2].

На 1856 рік у Житомирі завершилось будівництво дерев'яної церкви за кошти місцевого купця Михайла Федоровича Хаботіна. 20 жовтня був освячений «теплий предел» («тепла церква») в ім'я Вознесіння Чесного і Животворящего Хреста [1].

У 1850-х роках XIX ст. увага до стану православних церков знову зростає завдяки архієпископу Варшавському Арсенію. У 1851 р. після огляду церков у приватних маєтках Волинській губернії він надіслав генерал-губернаторові записку з характеристикою стану церковних будівель разом із зазначенням, які з них потребували ремонту або повного відновлення (див. табл. 2).

**Таблиця 2. Стан православних церков  
у повітових містах Волинської губернії у 1851-1854 рр.**

| Місто/містечко           | Титул церкви                       | Рік<br>побудови<br>церкви | Дерев'яна<br>чи<br>мурована | Стан церкви                                                                                                                              |
|--------------------------|------------------------------------|---------------------------|-----------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Житомир                  | Кафедральний<br>собор              | -                         | -                           | Перебудовується                                                                                                                          |
|                          | Хрестовоздвиже<br>нська            | -                         | Дерев'яна                   | „Прочна”, покрита бляхою.                                                                                                                |
|                          | Успенська                          | -                         | Дерев'яна                   | „Прочна”, покрита бляхою.                                                                                                                |
| Новоград-<br>Волинський  | Соборна                            | 1730                      | Дерев'яна                   | Дуже тісна, „в стенах слабая”; ще в 1831 р. прийнято рішення побудувати нову муровану.                                                   |
|                          | Троїцька                           | невідомо                  | Дерев'яна                   | Потребує покриття новим гонтом.                                                                                                          |
| Острог                   | Соборна                            | 1681                      | Дерев'яна                   | „Не совсем крепна и тесна”.                                                                                                              |
|                          | Успенська<br><i>Воскресенська*</i> | 1672                      | Дерев'яна                   | Відремонтована в 1851 р, але ще треба побілити і оновити іконостас.                                                                      |
| Луцьк                    | Соборна                            | невідомо                  | Мурована                    | Немає ризниці і притвору. Треба побудувати нову соборну церкву або перебудувати на церкву один з ліквідованих римо-католицьких костелів. |
| Овруч                    | Соборна                            | 1678                      | Мурована                    | Відремонтована в 1848 р.                                                                                                                 |
|                          | Успенська                          | 1730                      | Мурована                    | Потрібен ремонт.                                                                                                                         |
| Ковель                   | Соборна                            | -                         | -                           | Згоріла в 1848 р.                                                                                                                        |
| Рівне                    | Соборна                            | 1781                      | Дерев'яна                   | Міцна і в упорядкованому стані; треба покрити три бані бляхою і оновити іконостас.                                                       |
|                          | Успенська                          | 1761                      | Дерев'яна                   | Не потребує ремонту.                                                                                                                     |
| Кременець                | Соборна<br>Миколаївська            | Невідомо                  | Мурована                    | Перебудована з костелу францисканського монастиря в 1832 р.; встановлюється новий іконостас і обновлюються кіоти.                        |
|                          | <i>Хрестовоздвиже<br/>нська</i>    | 1684                      | Дерев'яна                   | Достатньо містка: треба відремонтувати гонтовий дах і дзвіницю, поповнити ризницю; мало церковного начиння і церковних книг.             |
|                          | Богоявленська                      | Невідомо                  | Мурована                    | До 1807 р. була римо-католицьким костелом, а з того часу до 1839 р. церквою василіанського монастиря.                                    |
|                          | Богородицька                       | Невідомо                  | Дерев'яна                   | Дах відремонтовано в 1849 р. Треба поповнити ризницю, додати церковне начиння і церковні книги. Містка, потребує ремонту.                |
| Володимир-<br>Волинський | Соборна                            | 1780                      | Мурована                    | Потрібно зробити новий іконостас, підлогу, гонтовий дах і огорожу.                                                                       |
|                          | <i>Успенська</i>                   | Невідомо                  | Мурована                    | В упорядкованому стані.                                                                                                                  |
|                          | <i>Воздвиженська</i>               | Невідомо                  | Дерев'яна                   | Відремонтована в 1851 р.                                                                                                                 |
|                          | <i>Василівська</i>                 | 991                       | Мурована                    | Треба покласти нову підлогу, оновити іконостас.                                                                                          |

|                  |                           |                  |                      |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                          |
|------------------|---------------------------|------------------|----------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Дубно            | Соборна<br>Миколаївська   | 1742             | Дерев'яна            | Дуже стара, ремонту не підлягає, тому в 1847 р. розпочато листування щодо будівництва нової, але власник міста князь Любомирський не бере на себе зобов'язання допомогти матеріально. Нова церква замість збудованої в 1640 р. Відремонтована в 1839 р.<br><br>Потрібно відремонтувати дах, зробити підмурівок, оновити іконостас, поповнити книгами. Потрібно відремонтувати дах, підлогу, поставити нову середню баню. |
|                  | Хрестовоздвиженська       | 1838<br>1540     | Мурована<br>Мурована |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                          |
|                  | Преображенська            | Невідомо<br>1700 | Дерев'яна            |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                          |
|                  | Іллінська<br>Георгіївська |                  | Дерев'яна            |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                          |
| Старокостянтинів | Соборна                   | Невідомо         | Мурована             | Відремонтована в 1847 р.                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                 |
|                  | Різдва Богородиці         | 1807 р.          | Мурована             | Відремонтована в 1846 р.                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                 |
|                  | Троїцька                  | Невідомо         | Мурована             | Треба звести нову баню, перекрити дах.                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                   |

\*Курсивом виділено церкви, які були приписні.

Складено за: [21].

Як бачимо, із 27 перелічених церков шість потребували ремонту, оновлення іконостасу, поповнення церковними книгами, а в Новограді-Волинському, Луцьку, Дубні і Ковелі потрібно було звести нові соборні церкви. Та й в Острозі соборна Успенська церква «может ещё некоторое время быть полезна, но для древнего и уездного города таковой собор неприличен, а гораздо сроднее было бы сделать собор из которого-нибудь опустелых каменных здешних зданий или устроить собор из достопамятной здешней Богоявленской церкви» [19, 145 зв.-146].

Очевидно, що до початку 1860-х років була проведена значна робота завдяки старанню місцевої влади, духовенства і парафіян. Кількість культових будівель у повітових містах зростала, зі 46 церков половина були мурованими (див. табл. 3).

**Таблиця 3. Культові будівлі православної церкви в повітових містах Волинської губернії в 1861 р.**

| Місто                | церкви   |           | монастирі | каплиці  |           | Усього |
|----------------------|----------|-----------|-----------|----------|-----------|--------|
|                      | муровані | дерев'яні | муровані  | муровані | дерев'яні |        |
| Житомир              | 6        | 4         | -         | -        |           | 10     |
| Овруч                | 2        | 1         | -         | -        | -         | 3      |
| Кременець            | 3        | 2         | -         | 2        | 1         | 8      |
| Дубно                | 2        | 2         | -         | -        | -         | 4      |
| Луцьк                | 1        | -         | -         | -        | -         | 1      |
| Рівне                | -        | 3         | -         | -        | 1         | 4      |
| Новоград-Волинський  | 2        | 2         | -         | 1        | -         | 5      |
| Старокостянтинів     | 4        | -         | -         | -        | -         | 4      |
| Заслав               | 2        | 1         | -         | -        | -         | 3      |
| Острог               | -        | 4         | -         | -        | 2         | 6      |
| Володимир-Волинський | 2        | -         | 1         | -        | -         | 3      |
| Ковель               | -        | 3         | -         | -        | 1         | 4      |
| Усього               | 24       | 22        | 1         | 3        | 5         | 55     |

Складено за: Nowicki F. Wołyń i jego mieszkańcy w r. 1863. – Drezno 1870. – S. 15-16.

Таким чином, упродовж першої половини XIX ст. у повітових містах Волинської губернії поліпшився стан православних церков, зростала їх кількість, половина з них були вже мурованими. На місці старих дерев'яних церков, успадкованих з попередніх століть, які не підлягали ремонту, під контролем єпархіального начальства будувались нові. Однак залишалась невирішеною справа зведення соборних храмів в Луцьку, Ковелі та інших містах; потребували відновлення найдавніші православні святині в Овручі, Острозі, Володимирі-Волинському. Затягнулось будівництво кафедрального храму в Житомирі.

### Список використаних джерел та літератури:

1. Волынские губернские ведомости. – Житомир, 1856. - № 44. Неофициальная часть.
2. Дубман Б. Будівництво головного храму Волинської губернії // Режим доступу: <http://zt4ever.org.ua/actual/21?lang=ukr>
3. О приведении епархиальных границ сообразно границам губерний и об учреждении новых епархий. Высочайше утвержденный доклад Синода. 1799. Октября 16 // Полное собрание законов Российской империи (далее: ПСЗ РИ). Собрание первое. – СПб., 1830. – Т. XXV. - № 19 156.
4. О расположении всех епархий в России сообразно разделению губерний. Сенатский [указ] по высочайше утвержденному докладу Синода 4 декабря 1803. 1804. Февраля 21 // ПСЗ РИ. Собрание первое. – СПб., 1830. – Т. XXVIII. – № 21 165.
5. Об учреждении в трех присоединенных от Польши губерниях и в Каменецкой области по одному мужескому и одному женскому монастырю. Именной [указ], данный Синоду. 1795. Апреля 12 // ПСЗ РИ. Собрание первое. – СПб., 1830. – Т. XXIII. – № 17 318.
6. Об учреждении епархий в новоприобретенных от Польши областей. Именной [указ], данный Синоду. 1793. Апреля 13 // ПСЗ РИ. Собрание первое. – СПб., 1830. – Т. XXIII. – № 17 113.
7. Об учреждении соборных церквей в некоторых городах на денежном окладе; об ассигновании суммы на жалованье священно- и церковнослужителям оных церквей и о перемене названий епархий для единообразия по званию тех губерний, в коих кафедры их состоят. Синодский [указ] в следствие именного [указа] июля 31. 1799. Августа 4 // ПСЗ РИ. Собрание первое. – СПб., 1830. – Т. XXV. – № 19 070.
8. Державний архів Волинської області, ф. 486, оп. 1, спр. 92.
9. Державний архів Житомирської області (далі: Держархів Житомирської області), ф.1, оп. 1, спр. 102.
10. Держархів Житомирської області, ф.1, оп. 1, спр. 350.
11. Держархів Житомирської області), ф.1, оп. 7, спр. 831.
12. Держархів Житомирської області, ф.1, оп. 7, спр. 877.
13. Державний архів Рівненської області (далі: Держархів Рівненської області), ф. 381, оп. 1, спр. 77.
14. Держархів Рівненської області, ф. 639, оп. 1, спр. 1.
15. Держархів Рівненської області, ф. 639, оп. 1, спр. 2.
16. Держархів Рівненської області, ф. 639, оп. 1, спр. 3.
17. Державний архів Хмельницької області, ф. 715, оп. 1, спр. 28.
18. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі: ЦДІАК України), ф. 442, оп. 1. спр. 139 «Б».
19. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 38, спр. 99.
20. ЦДІАК України. Ф. 442, оп. 66, спр. 570.
21. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 290, спр. 99.
22. ЦДІАК України), ф. 442, оп. 782, спр. 239.
23. Nowicki F. Wołyń i jego mieszkańce w r. 1863: krótkie opisanie gubernii Wołyńskiej pod względem geograficznym i statystycznym. – Drezno: Druk i nakład Kraszewskiego, 1870. – VIII, 138 s.